זיוה שטרנהל

מבובר עד בוחבוט

ב-12 ביולי פורסם כאן מאמר לוחמני ואמיץ מאת דוד (ג'יאו) בוחבוט, שבו הרחיב הכותב עוז ויצא נגד הקצנת "מלחמת התרבות" העדתית. הוא לא חשש לנקוט מונחים כמו "סירוף נוגני משתוללי" (בהתייחסו לזוכייתם בפרס ברנשטיין של משוררי "ערס פואטיקה", שביססו את מעמדם המתוקשר, כדבריו, באמצעות שימוש ב"סטריוטיפים רשוויים וזולים של פרובוקציות אנטי־אשכנזיות"). התגובות הצפויות לא איחרו לבוא. מתקפת הנגד של רחל גן־סלומון ("הארץ" 16.7) היתה דוגמה מצוינת למה שבוחבוט כינה "הנהי הדביק נגד ההגמוניה הלבנה".

לכאורה אין כל קשר בין התופעות שעליהן כותב בוחבוט לבין מעשי הרצח המזוויעים שביצעו יהודים באחרונה — שריפתם של תינוק פלסטיני ואביו, ודקירתה למוות של נערה במצעד הגאווה. ואולם, בעיקרו של דבר, שתי התופעות מייצגות הקצנה של הלכי רוח, המאפיינים את המאבקים הפוליטיים והתרבותיים של העשורים האחרונים, שאינם קשורים רק למציאות הישראלית היהודית.

על השורשים האינטלקטואליים היוצרים מכנה משותף בין תופעות כה שונות, אפשר לקרוא בספרו של אורי רם "שובו של מרטין בובר", שיצא באחרונה בהוצאת רסלינג. הספר עוסק בדרך המפתלתלה שבה רעיונותיו של בובר שבו ואומצו בארץ החל משנות ה-90 של המאה שעברה, אחרי תקופה ארוכה שבה כמעט נשכחו. רם, פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת בן־גוריון, לא נרתע מלהצביע על הסכנות הטמונות בתפישת עולמו של ההוגה שהיתה לו עדנה. הוא בונה את טיעוניו סביב נושא מרכזי, שהעסיק את מדעי הרוח והחברה מאז סוף המאה ה-18: ההתמודדות עם העולם המודרני. כמי שניתן להגדירו כנציג מובהק של הפלג השמרני ברומנטיקה הגרמנית, הכמיהה ליצירת אחדות חדשה בין חומר לרוח בעולם שנתפש כמנוכר, תפל ונשלט על ידי רציונליות תועלתנית, העסיקה את בובר כל ימי חייו.

תפישתו הבסיסית לא השתנתה, כפי שכותב רם, מאז שנשבה בראשית דרכו בקסמיה של הלאומיות הגרמנית וגילה את החסידות: תחילה כתב על "הנשמה הקדומה של השבט" וראה במלחמת העולם הראשונה טקס היטהרות, המבטא את "הרוח הנשגבת של החיים". בחסידות הוא ראה תורה משיחית אנטי־ממסדית, המאחדת בין שמים לארץ, דגם חברתי אידיאלי לקהילה ההופכת את חיי היום יום לדיאלוג מתמשך בין האדם לאל. מודל לקהילה מהסוג הזה — עם כל ההבדלים כמובן — הוא מצא בקיבוצים, וכשהקים את החוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית בשנת 1938, ביקש לבנות מרכז רוחני לעם היהודי, שיעסוק "ברוח המרחפת על פני המים", ולא מוסד מדעי "שטחי".

את השורשים האינטלקטואליים של המרד המזרחי, כמו גם של הלאומנות המשיחית, אפשר למצוא כבר אצל בובר

הציונות המעשית דחקה לשוליים את תפישתו המשיחית של בובר, וגם באוניברסיטה הוא לא הותיר את רישומו. אחרי שנתיים בראש החוג לסוציולוגיה הוא העביר את התפקיד לשמואל אייזנשטדט, ששינה לחלוטין את האוריינטציה של החוג והחליף את המורשת הגרמנית "הרוחנית" בוז

האמריקאית הפרגמטיסטית. השאלה המעניינת, שעומדת במרכז ספרו של רם, היא מדוע בובר תופש היום מקום של כבוד בקרב שני המחנות המנוגדים של המפה הפוליטית.

רם איננו מסתפק בניתוח הקונטקסט הישראלי, ומחפש את התשובה בזרמים רעיוניים שעיצבו את ההיסטוריה האינטלקטואלית של המאה ה-20. הוא מתרכז אמנם בסוציולוגיה ובשינויים שחוללה העברת מרכז הכובד של החיים האינטלקטואליים מגרמניה לארה"ב אחרי מלחמת העולם השנייה. ואולם, חידוד ההבדלים בין תיאוריות סוציולוגיות גרמניות לאמריקאיות מסביר לא רק את המהפכה שחולל אייזנשטדט כאשר דחה את המורשת הגרמנית "הרוחנית" ששלטה באוניברסיטה העברית. דחיית המגמה הביקורתית, שהתייחסה בעוינות לעידן המודרני התומרני, והעדפת הגישה שהאדירה את ניצחון המודרניזציה — זו שאיפיינה את התרבות האמריקאית — תאמה את צורכיה של מדינה בהוקמה. היו אלה שנות הזוהר של ארה"ב, והתיאוריות הסוציולוגיות שנטבשו שם באותן שנים ראו בחברה מכונה משוכללת שניתן לייעל את תפקודה בעזרת שיטות מדעיות ומאגרי נתונים סטטיסטיים.

אולם, גישות אופטימיות פונקציונליות אלה הוקצנו במשך הזמן ונהפכו אמצעי להנדסת אנוש, שבארץ מוכרת לנו היטב מהיחס לגלי העלייה שהגיעו לכאן בשנים שאחרי קום המדינה. כצפוי, הריאקציה בכל העולם לא איחרה לבוא והיא התבטאה בשנות ה-60 במרד הגדול שהחזיר את "הפרדיגמה הגרמנית". פרדיגמה רומנטית זו, שאומצה בהתלהבות על ידי הוגים צרפתים, שבה והגדירה את המודרניזם היעיל וההיררכי כ"גלימת ברזל" קפיטליסטית, המוחקת זהויות ותרבויות ומונעת מימוש רוחני אותנטי של יחידים וקהילות.

אין ספק שאם בובר היה חי היום, הוא היה מוקיע את הלאומנות האלימה של קהילת המתנחלים, ואולי גם את המתקפה הכוללת על התרבות המערבית. ואולם, כפי שכותב רם, בתורתו של מי שראה את עצמו כ"בא כוחה של הרוח" הסתתר מדרון חלקלק. גישתו האנטי־ממסדית, המורדת בהיררכיות מקובעות ומתעלמת מהמאפיינים החברתיים־הכלכליים האובייקטיביים, במטרה לחזור למקורות ולממש זהות אותנטית רוחנית — מוצאת היום ביטוי ב"לחם הקודש" של המזרחיות הרדיקלית החדשה: זו התותרת לאותנטיות אתנית ומעדיפה את המאבק ב"הגמוניה התרבותית של השבט הלבן" על פני מאבק חשוב הרבה יותר בפערים הכלכליים ובהזנחה החברתית.

ואילו מצדה השני של המפה, היסודות הדתיים־מיסטיים והלאומיות הפולקיסטית האנטי־דמוקרטית, שאותם חושף רם אצל בובר — למרות ההומניזם החילוני שבו דגל, אהדתו לערבים ושאיפתו לשלום — משגשגים היום בשטחים, ובצורתם הקיצונית באים לידי ביטוי בשריפת ילדים, כנסיות ומסגדים. גם הם פועלים על פי אמת רוחנית פנימית ומבקשים להחזיר אותנו למקורות, לאותה "נשמה קדומה של אחדות השבט" כהגדרתו של בובר, וכך, כפי שהזהיר אייזנשטדט, להחיש את כינונה של מלכות האל על פני האדמה.